

ARANY LAJOS

LÉPTEK A KLASSZIKUS KOMOLYSAJTÓ GONDOLAT- ÉS ÉRZELEMBIRODALMÁBAN*

Műfajgazdagság és többműfajúság

Szenzációparádé, látványos, de gyorsan elillanó szövegtűzijáték, a lényeg mellett elbeszélő, a pityang termésénél könnyebben a semmibe szálló napi esetlegességeket dobhangossággal, de kongó belső ürességgel halandzsázó szópetárda-özön bőven ömlik ma a sajtó, a média olvasóira, nézőire, hallgatóira. Fülcsikítóően fecseg a felszín. E hókuszpókusz, szemfényvesztés ellenében teljesen mást, *intellektuális kalandot* kínálnak klasszikus író-publicistáink.

A maradandó élményről a **Toronyőrök*** című publicisztikai antológia első kötetében olyan kézvezetők gondoskodnak, mint *Ady Endre, Babits Mihály, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Halász Gábor, Illés Endre, József Attila, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Németh László, Schöpflin Aladár, Szabó Lőrinc* és *Wass Albert*. Alkotásaik alaphangoltsága választékosan ünnepléses: *emelkedett*, illetve a legnemesebb értelemben *patetikus*: heves, szenvedélyes, lendületes. S a *tragikumra mint esztétikai minőségre fokozottan érzékeny* prózát alkotnak; faculté maîtresse-üket vizsgálva, érzésünk szerint jobban illik rájuk Juhász Gyula önszembesülő-önvallomások szava („*elborulások fiának születtem*”), mint a **Toronyőrök** II. kötetébe sorolt publicistákra. Némiképp eltér tehát az imént említettek írói-emberi alkata, alkotói mentalitása, habitusa a II. kötet hőseiétől. Szerintünk ugyanis *Ambrus Zoltán, Bálint György, Gárdonyi Géza, Hamvas Béla, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Nagy Lajos, Szabó Dezső, Szentkuthy Miklós, Szép Ernő, Tamási Áron, Tóth Árpád* írásaira az *ironikus* hangvétel, a *fonák látásmód*, illetve a fanyar avagy a szívből jövő, a kacagtató *humor*, a mesélőkedv, a mindenfajta tragikumon felülemelkedő *elevációs derű* inkább jellemző, mint az első csoport alkotóira.

A szóban forgó „kettéosztást” nem a „csoportosíthatóság” miatt lehetett vállalni, hiszen „*egyedüli példány*”-okat bárminemű *kategóriába* csak *erőszakkal* lehet beszuszakolni. Minden kategorizálás Prokrusztesz-ágyba „fektetés”... Amint sajtóműfaj-elméletünkben** írtuk: nincsenek tiszta, „steril” műfajok (az egyetlen – szabályt erősítő – kivétel: a hír). Ungvári Tamás mondja a **Címszavak a nagy enciklopédiához** című Karinthy-próza szerkesztői utószavában: az író gazdag többműfajúságára utalva: Karinthy „*egyetlen műfaja sem »tisztá« és elhatárolható*”.

Ha a művészi sajtóról beszélünk, a sarkos kategóriák, apodiktikus kijelentések éppúgy tévútra visznek, mintha a művészet bármely más területéről szólnánk. Az eleven művet esztétikai-poétikai magaslesről agyonmagyarázók a hímport törlik le a pillangószárnyról, a hamvasságot törlik a gyümölcsről... Gondoljunk Márai nyílt gúnyba hajlóan tüskés ironiájára, amellyel a „kutatók”-at szurkálja a Shakespeare-miniportréban: „Titkát évszázadok óta feszegetik, vésővel és feszítővással, mint egy fáraósírt, amelyben egy elmúlt világ minden kincse és rejtélye megelhet. Hőseit elevenen boncolták, minden szavukat kettévágták, vizsgálták tartalmukat napfénynél és homályban. Azt is kétségbe vonták, hogy élt valamikor. Mintha a világ lelke szólalt volna meg egy napon, rejtélyesen, az emberi lélek, közvetlenül és személytelenül. A kutatók aztán, csüggedten, vállukat vonogatták. Nem lehet »megfejtteni.« A világegyetemet sem lehet megfejtteni. Bele kell nyugodni, hogy van.”

Amint az alkotói pályákat, az egyes műveket is nehéz mesterségesen kategorizálni. Mert nincsenek steril műfajok. Más szóval: vannak írások, amelyek *egyszerre több műfaj követelményeinek is hiánytalanul megfelelnek*. A klasszikus publicisztika többműfajúsága és a műfaji

sokfélesége tekintetében különleges hely illeti meg Ady, Karinthy, Kosztolányi, Móricz és Márai publicisztikáját. Érzékletes érv erre Bori Imre gyűjtése: Kosztolányi-monográfiájában sorolja, a húszas évek elejétől mennyiféle műfaji megjelöléssel illeti hőse maga is publicisztikai írásait, miniatűr remekeit – címként is! Néhány példa a műfaji sokszínűsége: *kis naplóm, tanulmányfő, jegyzet, kis jegyzet, ákombákom, naplójegyzet, följegyzés, napló, sorok a naplóból, sorok, arcélek és karcok; fintorok, arcélek, mesék, lelki arcképek, titkok, körkép, jegyzőkönyv, vallomásaim, emléksorok, arckép, igék, „én, te, ő”, képeskönyvem; pillanatképek, szürke rajzok, képeskönyv, írás, külvilágélmények, mondatfoszlányok.*

Márai Sándor bölcsességtrilógiaként is tekinthető **A négy évszak, Ég és föld és Fűves könyv** című könyvei szintúgy a műfaji sokszínűség iskolapéldái, s – más publicisztikaköteteihez hasonlóan – bőven akad ezekben minta a többműfajúságra is. Az ezekben foglalt apró írások közül sok megjelent a sajtóban. **A négy évszak** „próza epigrammák”-ként szerepel a Mészáros Tibor-féle nagy bibliográfiában, Illyés Gyula szerint „igen sok darabja [...] tökéletes prózavers. Baudelaire és Rimbaud ilyenfajta művei közt volna a helye, ha lett volna magyar Baudelaire és Rimbaud”. Miniatűrjei között Rónay László nagymonográfiája szerint pillanatkép és jegyzet egyaránt olvasható; ugyanott olvassuk: e kötet lényege „a leírások mögött rejlő, ki nem mondott reflexió, melyet a művelt olvasónak kell megsejtenie. Erre csak az lehet képes, aki rezonálni tud a szövegre”. Vagyis **A négy évszak** írói és befogadói világára mint közlésfolyamatbeli egységre tekintve kettős (sőt hármas) rezonancia és reflektálási magatartás tapasztalható: az író a világ jelenségeire reflektál, az értő-érző olvasó a Márai-miniatűrre és az ezáltal tudatosított, illetve újra átélt jelenségeire. A kötet **Írni** című darabja például tárcaként szerepel a bibliográfiában, mi *tárcakarcolattá* nőző *maximának* neveznénk. Az **Ég és földet a Kortárs magyar írók lexikona** „aforizmák”, a bibliográfia az „aforizmák, elmélkedések” műfaji megjelöléssel illeti, Rónay László szintén utal a kötet „aforisztikus” voltára, egyszersmind *tárca formában írt vallomássorként és jegyzetfüzérként* is számon tartja e csodálatos apró írásokat. **A levél** című egymondatos írást Fried István **A levelező emigráns** című tanulmányában *lírai karcolatként* definiálja. A **Fűves könyv** a kortárs írói lexikon szerint „próza epigrammák”, a bibliográfia besorolásában „próza epigrammák, maximák” gyűjteménye, Rónay László sztoikus *elmélkedésekként* is számon tartja; a gyűjtemény több apró írása aforisztikus maxima, más darabok maximába hajló aforizmák, s vannak köztük vallomások aforizmák.

* * *

Mi indokolja a **riportnak** a *publicisztikai* antológiában való jelenlétét? Ez az összetett írásmű ugyanis annyira a határmezsgyéjén áll a két nagy műfajtypusnak: a tájékoztató, tényközlő („objektív”) és a véleményközlő („szubjektív”) műfajtypusnak (bőven hordozva mindkettő, sőt a „színesek” jellegzetességeit is), hogy – bár bizonyos besorolásokban a tudósításcsalád tagjaként szerepel – mi önálló kategóriába soroljuk műfajelméletünkben, s ott külön fejezetben tárgyaljuk. Mivel tehát ez az egyetlen műfaj, amely a tisztán publicisztikai műfajok mellett véleményközlő, s legjobb darabjaiban művészi színvonalú írásmű – joggal kapott helyet a publicisztikai gyűjteményekben. Móricz Zsigmond **Ökörítő** című írása nemcsak nagyszerű riport, egyben nagyszabású cikk, sőt esszé is. A szerző összes műveinek 1973 és 1990 között kiadott sorozatában a **Riportok** című kötetek első darabja éppúgy tartalmazza, mint a cikkeket, portrékat, esszéket s más publicisztikai műfajú Móricz-íráásokat tartalmazó, **Tanulmányok** című kötetciklus. Móricz egy másik riportja, a **Halásztanyán** felfogható tollrajznak is. A **Hajnali hangok** riport, vallomás, pillanatképsor és tollrajz is egyben... Márai Sándor **Kassán** című írása – mint a szerző saját szövegbeli műfajmegjelölése utal rá – vallomás is, a bibliográfia szerint először a Pesti Hírlapban jelent meg – „vallomás és útinapló szülővárosáról” –, az egy héttel későbbi, a Kassai Újságban való közlésnek ez volt az alcíme: „Márai Sándor riportja a felszabadult Kassá-

ról”. Mi is a riportjelleg – azt tehát, hogy e műfaj események, „jelenségek nyomában kutat” (mint Pomogáts Béla írta), illetve az élménydokumentációt – érezzük itt a legerősebbnek.

József Attila **Levegőt!** című ódája, mint a lírai műnem remeke, a publicisztikai műfaj jellegzetes darabja is: „talán az első verses vezércikk nemcsak a magyar, hanem a világsajtóban”, mint Fejtő Ferenc író nyilatkozta (**Korunk**, 2005. március). Szabolcsi Miklós nagymonográfiája (**József Attila élete és pályája**) kérdeve állít, állítva kérdez a **Levegőt!** műfajáról szólva, mintegy jelezve a többműfajúságot: „verses publicisztika? Napló, tanulsággal? Leginkább mégis óda.” Mondhatjuk a vezércikk műfaji követelményeit is hiánytalanul tartalmazó ódának, vezércikként közölt ódának, óda formájú vezércikknek. Wass Albert vezércikke, a **Karácsonyi levél** nemcsak címében tartalmaz egy másik műfajt: nyílt levélként is olvasható. Illyés Gyula **Az író hűsége** című, a **Nyugatban**, 1939-ben megjelent vezércikke esszé is: a Magyar Remekírók sorozat Béládi Miklós szerkesztette **Illyés Gyula művei** (1982) III. kötete az **Esszék, tanulmányok** főcím alá sorolja. A Kenyeres Zoltán szerkesztette kétkötetes **Nyugat**-válogatás részletes tartalommutatója a *cikkek, tanulmányok* között említi. Márai Sándor **A márciusi ifjú** című *cikke* szintén esszé, tanulmány is – az **Ihlet és nemzedék**-ben is szerepel, amelyet pedig a bibliográfia *esszék, tanulmányok* műfaj-meghatározással illet. Illyés és Márai írása is *tanulmányértékű, tanulmánnyá növő cikk*. Ady Endre kíméletlen őszinteségű írása, **A kultúrbestia** elemző cikk is, de olvasható szatíráként, illetve karcolatként, sőt krokiként, vagy akár egy típust jellemző adomaként is. Szintén Adytól **A duk-duk affér** értékelő cikk, amint önkomentár(cikk) is. Németh László írása, a **Vers vagy tanulmány?** a műfaji alkategóriát is megjelölve: programcikk, mint Grezsa Ferenc pontosan meghatározta **Németh László Tanú-korszaka** című könyvében, s ugyanott esszéként is említi – ekként is teljes értékű.

A *kommentárt* gyakran felfoghatjuk cikkváltozatként is (ezért is írtuk melléjük zárójelbe a *cikk* szót, elfogadva, hogy a *kommentárcikk* is létező műfaj, említi például Wacha Imre (**A korszerű retorika alapjai**). Ezt tekintetbe véve persze kétséges, van-e értelme a kommentárcikket nem a cikk-, hanem a kommentárcsaládba sorolni... A kommentár éppúgy érvekkel, s ha kell, ellenérvek cáfolatával él, mint a cikkek. Elsősorban a racionális értelmezés műfaja, fő szándéka tehát az események és jelenségek, illetve rejtett összefüggéseik észérvekkel történő megmagyarázása, az együtt gondolkodásra hívás. Ekképp áttételesebben befolyásolja olvasóját, mint például az érzelmekre is hatni akaró vezércikk. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kommentár nem hathat az érzelmekre, csak éppen ez nem szándéka, ezért sokkal áttételesebben, közvetettebben éri el ezt a hatást, mint a vezércikk. Árnyalatnyi tehát a különbség a vezércikk, az elemző-értékelő belső cikk és a kommentár között. Móricz Zsigmond **Ki a frontra!** című kommentárcikke vezércikként jelent meg: mind ekként, mind akként helytáll. Kosztolányi japán versekről szóló gondolatsora Réz Pál meghatározásában – a Kosztolányi világirodalmi írásait összegyűjtő **Szabadkikötő** szerint – „a **Nyugatban** megjelent japán versfordítások kommentárja”. Márai **Földrengés** című szövegét a bibliográfia tárcaként jelzi, s mivel egyúttal konkrét eseményre reflektál, hamar: „a romániai földrengés kapcsán” íródott, *tárcakommentár*-nak, tárcaként közölt kommentárnak tartjuk. Bálint György **A galambok lázadása** egy hír – kétszáz postagalamb nem tért vissza a kiindulási pontra – kommentárja, mint arra Koczkás Sándor **A toronyór visszapillant** című Bálint György-gyűjtemény kísérőtanulmányában utal.

A **Jegyzetek az élet margójára** – Móricz Zsigmond tollának terméke – a címben foglalt műfaj, a *jegyzet* jegyeit viseli magán leginkább, de a jegyzet-mozaikok végtére is korjelenség-kommentáló cikké kerekednek. A jegyzet és a glossza rokonsága ugyancsak magától értetődik: mindkettő gyorsan reflektál. Ady Endre apró írása, **A duk-duk** néhány hónappal a szerző híressé vált cikke, **A duk-duk affér** előtt jelent meg. Ő maga jegyzetként tartotta számon: saját rovata, a **Jegyzetek a napról** egyik darabjaként jelentette meg. A sokat emlegetett, de kevesek által művelt pozitív glosszára klasszikus példa Wass Albert **Tanár úr, kérem** című írása. A kommentárcsalád tagjai tehát a világ hétköznapjainak, mindennapjainak eseményeire, jelensé-

geire – mihamarabb – reflektáló műfajok, míg a kritika a világ ünnepi ügyeire: eseményszámba menő jelenségeire – az emberi cselekvőképességet tanúsító alkotásokra reflektál. Van a két család között egy fajta átmenetként tekinthető, inkább kommentárként, mintsem kritikaként számon tartható írásfajta. Önkomentár Ady **Poéta és publikumja**; valamilyen nem mindennapi jelenség, alkotás megszületésére, létre vonatkozó kommentár Németh Lászlónak **A kiterjedő világegyetem** című szövegműve.

Különleges tagja a kommentárcsaládnak a *pillanatkép*, ez az „írásos fotó”, írói rezonancia. Gyakran művészi írás, azaz az irodalmi műfajok körében is ott volna a helye, azért soroljuk mégis a közvetlenül reflektáló családba, mert egyértelmű, hogy *kommentálja* a pillanatot. Ugyanakkor például Wass Albert **Őszi levél** című pillanatképe *versnek* is tekinthető, Balázs Ildikó *lírai rajz*nak gondolja, s finom elemzésében ezt írja róla: „Ebben a mozaikszerűen felvilantott, apró őszi képekből álló szövegben a borongós hangulat névtelen sóvárgást, vágyakozást készít elő...” Kosztolányi **1932. június 4.** című prózájáról szólva Kiss Ferenc monográfiája – **Az érett Kosztolányi** – a *lírai jegyzet* és *lírai rajz* fogalmát-műfaját egyaránt említi. Mi *pillanatképnek* gondoljuk, sőt, ha az említett két műfaj jegyeit összegezzük, éppen a pillanatkép műfaja áll elő. Szép Ernő Ady halálára írt – s a **Nyugat**nak küldött – néhány sora látomásos elemekkel élő, a valóság és a képzelet, a fikció szimbiózisát megteremtő pillanatkép: írói rezonancia a szerző tudomására jutott szörnyű hírre, rövid elmélkedés róla. Megható példa arra, hogy a hír nyomán az emlékképek az írói lélekben miképp egészülnek ki lélekszakasztó látomással – szépirodalmi értékű, prózaversként is helytálló pillanatképet hozva létre.

Recenziónak, illetve részletes **szakkritiká**nak – a kritika két családtagja valamelyikének – aszerint (is) minősíthetünk egy-egy írást, hogy újságban vagy szakfolyóiratban jelent-e meg. E látszólag egyszerű besoroláshoz annyi megjegyzés feltétlenül kívánkozik, hogy folyóiratban is jelentek meg recenziók (pl. a **Nyugat**ban a **Figyelő** rovat **Apró bírálatok** vagy **Kisebbségi bírálatok** alrovatában), amint napi- vagy hetilapok is közöltek, közölnek részletes szakbírálatot. S a bírálat is olvasható olykor más műfajként is: például Schöpflin Aladár Rippl-Rónai-kritikája emlékidéző portréként szintén helytáll.

Az evokáló műfajok közül Ady Endre **Paul Gauguin**ról készített *portréja* kommentárcikként és tárlatrecenzióként is kitűnő. Németh László **Osvát Ernő** című, a legendás szerkesztőről mintázott művészi arcképe, emlékező jellemzése vezércikként jelent meg a **Nyugat**ban. Hordozza is annak jegyeit (amint az esszéét is), de legszembetűnőbben – portré. Illés Endre **Jegyzetek Ambrus Zoltánról** alcímmel adta közre, szintén a **Nyugat**ban, a **Mérték és példa** című portréját – *jegyzet-mozaikokból összeálló portré* lehetne a legpontosabb műfaji besorolása. Németh László **Juhász Gyula**-arcképe esszé és könyvkritika is egyszersmind. A **Táltos ősi megálmódott engem** című Wass Albert-önportrét *szimbolikus, kódolt önportré*nek nevezi Bakó Endre tanulmánya „**A kő marad...**” (**Wass Albert emlékezete**) című kötetben. Krúdy írása, **A szerelem dalnoka** mind az **Írói arcképek** című, Kozocsa Sándor szerkesztette kétkötetes munkában, mind a Barta András gondozta **Irodalmi kalendáriumban** (alcíme: **Írói arcképek**) szerepel, a **Nyugat**-mutató a *tanulmányok, cikkek* között szerepelteti – igen, nemcsak portréként, esszéként is kitűnő ez az írás. Szép Ernő évfordulós szövege, a **Petőfi** a *cikkek* között szerepel a **Nyugat** mutatójában. Valóban szenvedélyes sodrású és elemző írás, mi a szöveg erősen evokatív jellege és egyben önértelmező vonása okán a szöveges arcképek közé soroljuk. Márai Sándor miniportréi nemcsak a kispróza-gyűjteményeiben (**A négy évszak, Ég és föld**) találhatók meg szép számban, közülük jó néhány – pl. **Panoptikum** címmel összefogva, tárcaként, a Budapesti Szemlében, 1942 februárjában, *tárcaportré*ként – meg is jelent.

Az író leveleit bevezető tanulmányában Belia György Ady „legszebb önvallomása”-ként méltatja **A magyar Pimodán** című nagylélegzetű írást; a szakirodalom műfaji besorolásában *vallomásként*, szubjektíven filozofikus írásként, esszéként, vallomásos esszéként, költői esszé-vallomásként, novellisztikus vallomásként egyaránt megtaláljuk. Vallomás – Grezsa Ferenc és

Monostori Imre szerint is, szerintünk is – Németh László **Tanú**-beköszöntője, amelyről szerzője azt írta a **Magam helyett** címmel, **Tanulmányok az életemről** alcímmel megjelent könyvben: „Nincs még egy oldal egész munkásságomban, amit úgy szeretek, mint ezt a harmincsoros beköszöntőt.” S mivel a beköszöntő a Tanú legelső számában, „a vezető helyen jelent meg”, tekinthetjük vezércikknek, s ebben a minőségében, programcikként is teljes értékű. Az **Önmagamról** című Kosztolányi-vallomást tekinthetjük egyben esszének is; Lengyel András egyik tanulmányában („...**Csillogó felületek gyöngyhalásza**” – **Kosztolányi Dezső nietzschei „vázgondolatai”**) *összegző* esszének mondja. Rónay László idézi Szegedy-Maszák Mihály megállapítását: Márai „igazi műfaja a vallomás”. Máraitól tehát éppúgy e műfaj mintájaként emlegethető az **Ars poetica** ciklus cím nélküli vezérpublicisztikája (az **Ég és föld** című kötet írása) vagy a **Füves könyvnek az Önmagamról** című miniatűrje, amint például a naplók sok-sok helyéről is idézhető „vallomás”.

Az írói **nekrológok** legtöbbször portréként is teljes értékűek – Németh László tömör Móricz-beszédét (**A sírnál – Búcsúztató a Kelet Népe nevében**) a szerző a **Kiadatlan tanulmányokban** a **Vallomás** ciklusba sorolta, mintegy utalva arra: vallomásként is olvasható. A cikluscímet azonban nem tekinthetjük egyértelműen műfaji megjelölésnek; mi nekrológnak mondjuk ezt az írást, abból a megfontolásból, hogy a legszebb gyászbeszédnek egyszersmind vallomások is. Grezsa Ferenc **Németh László háborús korszaka** című könyvében e **Búcsúztatót** leheletfinom definícióval „torokszorító lírai sóhajtás”-ként illeti. Karinthy Kosztolányi-búcsúztatója (**A zöld tinta kiapadt...**) nemcsak nekrológ, kitűnő esszé is; Kenyeres Zoltán felvette a háromkötetes **Esszépanorámába**. Illyés Gyula **A magyar nép tudósa** című írásának alcíme ez: „Györfly István halálára”. Ezért soroljuk a nekrológok közé, noha a Nyugatmutatóban a *tanulmányok* között szerepel, Izsák József monográfiája pedig esszéként említi.

A **paródiát** Karinthy irodalmi karikatúráként tartja számon. Rendkívül árnyalt meghatározását adja a műfajnak Szikszainé Nagy Irma **Leíró magyar szövegtana**: „kritikai élő, szatirikus hangú *stílusparódia*.”

Ady miniatűrje, a **Tóth Béla mondása**: anekdota a jegyzetben; Móricz a **Hét pásztortűz ég** című „élmény- és anekdotasorozat”-ának egyes darabjai pedig anekdoták a riportban. „Többször, joggal állapították meg az anekdotáról, hogy különös erővel képviseli az ízlésformák, érték- és szokásrendek, életmódok olyan közösségét, együttes ismeretét, mely minden másnál inkább határozza meg elbeszélésének előzetesen befolyásolt stílárís és vilásképi modalitását, az ennek megfelelő történetvezetés medrét és utalásait – írja Eisemann György a **Szempontok Mikszáth Kálmán újraolvasásához** című tanulmányában. – Az anekdota elbeszélője így az odaértett olvasóval szinte közös nézőpontot képvisel. Az együttes interpretáció igényének szövegbe írása nélkül nincs is anekdota: ilyen szempontból nevezhető narrációja kiemelten hatásközpontú beszédműveletnek. S valóban, zárása, »sattanója« ezért nem elsősorban új perspektívát nyitó, fordulatszerű elem, hanem az előzetes (»lappangó«) várakozást és az elrendező műveleteket visszaigazolozó mozzanat.” Szerinte az anekdota a legkevésbé sem avított műfaj, sőt, „legjobb megoldásai nagymértékben támaszkodnak a nyelv kreativitására”. Igen, szellemi kincseket ígér a mának is az e hagyományban való búvárkodás. Klasszikus hagyományrendszerünk jövőbeli megbecsülhetőségének reményszikrájaként is olvashatjuk Eisemann-nak a mikszáthi anekdotaművészet újraolvasását sürgető gondolatát: „Hogy Mikszáth Kálmán művészete e téren az alakítások milyen gazdagságával lepi meg az olvasót [...], ez talán nem is szorul bizonyításra. A Mikszáth-életmű – úgy vélem, a Jókaiéval együtt – hagyományunk azon rétegéhez tartozik, mely az ezredfordulón szinte revelatív újraolvasásra, hatástörténetének alapvető fordulatára számíthat.” Úgy legyen!

Ady egyik legszebb írását, a **Petőfi nem alkuszik** címűt a kutatók többnyire *esszé*ként (illetve ennek szinonim megjelöléseként) tanulmányként tartják számon. Elsősorban annak gondoljuk mi is. Vallomásos tanulmánynak, vallomásos esszének mondja Kovalovszky Miklós,

esszének Belia György. Tanulmányának veszi Vezér Erzsébet és Kenyeres Zoltán Ady-monográfiája egyaránt. S – kettős – portréként (Petőfi-arcképként és önarc másként) is teljes értékű. Kovalovszky Miklós azt is írja róla: „rajongó hódolatból és rejtett önvallomásból kibontakozó mesteri közös arckép”. Varga József szerint „irodalmunknak Illyés Petőfi-könyvével együtt legigazibb Petőfi-portréja”. Esszé, portré, önportré és vallomás tehát egyszerre. Németh László Kosztolányi-esszéjét a **Tanú a Magyar irodalom** rovatban közölte, Németh László **A minőség forradalma** című nagy gyűjteményének az 1992-es I–II., illetve az 1999-es III–IV. kötete egyaránt közreadja: az utóbbiban (egyezően a **Tanú**-közlés jelölésével) a **Magyar irodalom**, ám az előbbiben a **Hiányzó arcképek** rovatban. Ez is jelzi: esszé ez, amely portréként is helytáll. Babits Mihály **A magyar okosság természetrajzához** című esszéje vezércikként jelent meg a Nyugatban, s olvasható is akként. Később, mint a szerző maga is utal rá, egy nagyobb tanulmány (esszé) részeként jelent meg, s később, a Belia György szerkesztette kétkötetes Babits esszé-, tanulmánygyűjtemény (1978) is egy nagylélegzetű írás (**A magyar jellemről**) egyik (5.) részeként adja közre, ugyanezzel a címmel. Márai Sándor **Jules című Renard naplója** című szövege *esszé* és kritika. Márai **Az olvasásról** című maximáját, elmélkedését *miniesszé*nek mondja a nagy bibliográfia. Bálint György publicisztikai munkája – **Radnóti Miklós versei** – a Nyugat folyóirat Figyelő rovatában jelent meg: kritika is; s tartalmazza az Esszépanoráma. Mi elsősorban kitűnő esszéként, az új meg új szellemi utakra hívó, folyton „kísérletező” Bálint György nagyszerű „kísérlet”-eként tartjuk számon. Balassa Péter esztéta Hamvas Béla beszédmódjáról szólva írta, hogy az esszépróza „kísérlet egy adott téma mint életprobléma megfogalmazására, tehát egy rejtetten konfeszionális magatartás nyelvi formája”; s e műfaj szövege „fikciós bázison nyugszik akkor is, ha nem fikciós témával foglalkozik”. E tartalmi és formai megközelítés mellett Balassa ugyanott a *vallomásos esszépróza* műfaját – amelyben Hamvas Béla kiemelkedőt alkotott – is definiálta, „magatartáslehetőségek végigjárása, személyes kiutak, illetve archetipikus megoldások keresése”-ként. Kosztolányi terjedelmes **Lenni vagy nem lenni** című értekezésének többműfajúságára jellemző, hogy Szilágyi Ákos szerint „zseniális *esszé*”; benne van az Esszépanorámában; Domokos Mátyás felvette **A magyar esszé antológiája** című gyűjteménybe.

„Ha önmagam figyelő őrszeme volnék, most naplót írnék. Így csak jegyzeteket jegyzek föl margókra az éji lámpa halvány fénykévéjében” – írja Móricz Zsigmond a *Halvány fénykéve* beköszönő soraiban. Jegyzetek ezek, igen, de végül – mivel úgy érezzük, az írói szándék és a szerzői műfaj-meghatározás szimbiozisa valósult itt meg, művészi színvonalon, a **naplójegyzetek** között érezzük leginkább a helyén. Lapszéljegyzeteknek éppúgy tekinthető ez az alkotás, mint olvasónaplónak. Márai Sándor korai, **Napló** című írását tárcaként közölte a Kassai Napló, így a műfajon belül tárcanaplóként is számon tarthatjuk. Illyés **Naplójegyzetek** című írásai is egyszersmind cikkek, sőt esszék: a Nyugat-mutatója is ekként jelöli a hatalmas Illyés-naplósor ott közölt részeit. A napló egyébként is számos műfajt „fedhet”: Márai e típusú szövegsora műfajilag – Rónay László szavával – „aforizmák, pillanatképek és esszészilánkok ötvözete”.

A **tárca**: műfaj s egyben közlési forma. Megítélésünk szerint tehát minden esetben tárcaműfajként (is) számon tarthatók a „vonalt alatti rész”-ben közölt írások. Mikképp rendszerint megfelel a vezércikk műfaji követelményeinek is minden, vezércikként közölt – okkal közölték s közlik a vezércikk, illetve a tárca helyén e szövegeket. Segítenek mintegy az olvasónak az eligazodásban. Széles az értelmezési tartománya a tárcának. Sótér István egy 1942-es tanulmányában – **Egy elfeledett műfaj: a tárca** – a műfajhoz illő szellemességgel ekképp definiál: „Egy szabálya van – nagyon nehéz szabály: *mindent megtehetsz, amíg könnyed vagy, és szóra-koztató!*” A tárca legfőbb erényeinek a *könnyedséget* és *kötetlenséget* jelöli meg. „Az esendőség műfaja”. Így jelöli meg a tárcát Mikola Gyöngyi. Adynak Radó Antal költőhöz, szerkesztőhöz, irodalomtörténészhez írott levelében ezt olvassuk: „... úgy gondolom, hogy kis tárcáimnak egy része valamelyes mértékben dokumentumszerű. [...] Próbálkozásokat tettem a magyar

földön különben pompásan bevált és tenyésző tárca, novellácska formagazdagságát gyarapítani. És hogy franciáskodjak egy kicsit: új frissonok mellett akartam – s a szándék is valami – ideákban sűrűbbé, gazdagabbá tenni ezt a nagyon olvasott, divatos genre-t.” S szellemes lakonikussággal írja **A tárcatárgyakról** folytatott vitában: „A modern tárcák hősei közönségesek [értsd: köznapi, mindennapi emberek] névre és jellemre...” A tárca sokszínűségére jellemző, hogy Móricz **Reflexiók Schopenhauer olvasása közben** című tárcája a kommentártársalád jegyeit is magán viseli: jegyzetsorként is megáll, lapszéljegyzetként is, s mint Vitéz Ferenc „**Az ország gazdája**” – Móricz, az újságíró című kismonográfiájában írja: „Nem is tanulmány volt ez, inkább rövidebb esszé, reflexiósor a pesszimizmus filozófiájáról.” Alkategóriák is megjelölhetők: tárcacikként definiálja Varga József Ady **Színház és mozi** című írását. Ugyancsak Adytól a **Jenő úr a Kálvárián** pedig tárcanovella. Grezsa Ferenc Németh László **Újév előtt** című írását tárcaként határozza meg, s a szerző önvallomásaként is számon tartja. „A magyar tárcanovella, amelyben a mellőzött, kiadó, közönség, színpad nélkül tengődő írók összesűrítettek a »nagy témát«, mert időből nem futotta nekik a regényre vagy a színdarabra... milyen nagy műfaj volt!” – kiált fel Márai Sándor a **Föld, föld!...** című emlékezésében. Ugyanitt ezt is mondja: a 20. század első felében „a bécsi és pesti sajtóban a feuilleton [tárca] tudott kis remekmű lenni, mint a görög piacon a tanagra. És az író tudta, kinek ír: az olvasónak írt, aki tíz krajcárért egy pillanatra szerződött vele, hogy vajások cinkosságban, együtt beszélnek meg valamit, feldühödnek vagy elandalodnak valamin”. Krúdy első Szindbád-történeteit Szép Ernő a Nyugat 1911. május 16-i számában mint tárcákat üdvözli. Krúdy „tárcafüzérekből kikerekedő, sajátos »tényregényeket« is írt”: például **Bródy Sándor avagy a nap lovagja; Ady Endre éjszakái**. A tárca legjellemzőbb műfaji jegyeire – a köznapok életmozzanatainak irodalomba emelése: mindennapi hősöknek (és/vagy hősök mindennapjainak) a megjelenítése; együttérzés; éles látás és új gondolat kettőssége szépirodalmi formájú elmélkedésben, véleményalkotásban; szellemesség, csattanós vég; könnyed hangvétel, olvasmányosság, kötetlenség, csevegő modor, az olvasóval bizalmas viszony kialakítására való törekvés, szórakoztató jelleg – tekintve tartjuk számon e műfaj példái között. Könnyed hangvételű – és könnyesen szép – tárcákat írt Móra Ferenc. Mennyire szemléletesen fogta meg Móricz Zsigmond a sajátos Móra-humort – a nekrológban is emlegetve, azaz dacolva a halállal, érzékeltetve: ez az író örökké él –: „sose láttam humor nélkül. Ez volt az ő nagy tartalma szóban és írásban, a humor. Éspedig az a magyar humor, ami az alföldi magyar ember legsajátabb tulajdona. Humorának titka az volt, hogy a legfájóbb, a legkényelmetlenebb érzéseket vidám szavakba csomagolva tálalta ki: az életben való elbűvás és az élettől való megszelídültség, ez volt az ő humora. Sose mondott olyat, aminek ne lett volna egy adag keserűség a mélyén. Hiszen neki is jutott még török iga. Mint mindenkinek, akiben lélek van és ambíció és bátorság. Angyali dolgokat tudott mondani hivatalából s politikai, társadalmi és emberi bánatmainak mélységéből. Gyöngyöket szólott, és csiszolt drágaköveket hullatott.” Időállókat. S mennyi árnyalata van a humorának!

A **humoreszket** gyűjtőműfajnak tekintjük: része ennek a szűkebb értelemben vett humoreszknak, a karcolat és a krocki. Tehát külön műfaj is. Sokféle humoreszknak létezik. Poszler György hajszálpontos definícióval *keserűen önironikus humoreszkként* említi Karinthy Frigyes **Ki kérdezett?** című írását. Ekképp közeli rokona ez a szatírának, olyannyira, hogy az a gyűjtemény, amely erről az írásról kapta a címét, az új Karinthy-életműsorozatban nem is a **Humoreszkek**, hanem a **Szatírák** kötetben jelent meg. Szikszainé Nagy Irma definíciója alapján pedig a paródiát a humoreszkek és a szatírák közvetlen rokonának tekintjük.

A **karcolat** és a **tollrajz** rokonok: egy-egy valóságos jelenség, életszelet, -mozzanat rövid, hangulatos, érzékletes leírása ez is, az is. Érzékletes, hiszen mind a „karc”, mind a „rajz” láttat. A humorra hajlamosabb szerzők körében érdemes igazán megkülönböztetni a két műfajt: közöttük talán jobban kiviláglik, mint a tragikum megjelenítésére hajlamosabb írók munkáiból, hogy a karcolat rendszerint tréfás, „*karcol*”, csattanóval végződik; leírás s elmefuttatás is lehet:

egyetlen valóságos alak, epizód, probléma, avagy időszerű esemény szellemes, felvillantása, illetve tanulságos értelmezése. Gyakrabban csal tehát mosolyt az ajkunkra, mint a nem feltétlenül humoros, ám szintén szellemes tollrajz. A toll(rajz) egy érzelmi állapotot, jellegzetes jellemet vagy élethelyzetet „*rajzol*” le, élő és élettelen, (érzelmi) állapot és természeti közeg egyaránt lehet a témája. A humor tehát az egyetlen választóvonal a két műfaj között: a karcolat humoreszkváltfaj, azaz gyakrabban csal mosolyt ajkunkra, mint az inkább érzékletességre törekvő, nem feltétlenül humoros – persze, ugyancsak mindig szellemes – rajz, tollrajz. Jól mondja Szabó András Péter – a Valóság 2006. júniusi számában –, amikor egy új Mikszáth-karcolatgyűjteményt méltatva arra utal, hogy a mikszáthi anekdotázó stílus „bántó él nélküli kritizál, tömjénezés nélkül dicsér”, s „képes rátalálni a fekete és fehér között található szürkére, a tünékeny és bizonytalan igazságra”. Ránk férne annak a mikszáthi szemléletnek, érzékelésmódnak az eltanulása, mely – mint Barta János alapvető tanulmánya (**Mikszáth-problémák**) utal rá – „kezdetől fogva hajlamos az élet jelenségeinek a nevetésben való feloldására”. Elevációs humor volt az övé: **Mikszáth művészetének sajátos színeiről** szólva Kovács Kálmán az írói egyéniség jellemző vonásaként egyebek között olyan tulajdonságokat említett, mint az anekdotázó kedv, a nevetésvágy, a humoros feloldódás, a derült életkedv, az optimizmus, az életszeretetet. „Önmagán szűr át mindent ez az érzelmes, vidám színezetű hangoltság, saját életkedvében fűrészi meg a vért, a kormot, a szenvedést” – írta szemléletesen. Egy másik nagy karcolatszerzőre, Nagy Lajosra gondolva pedig érdemes idézni Gordon Etelnek – a **Képtelen természetrajz** szerkesztői utószavából, kísérőtanulmányából – a műfaj természetét is megvilágító gondolatát: „A karcolat a rövid, néhány oldalas novella mellett talán a legnagyobbjából műfaj, hiszen sajátos tehetsége éppen abban áll, hogy apróbb tényekben, az általános figyelmet sokszor elkerülő részletekben lásson rá jelentékeny és jellemző tartalmak megnyilatkozásformáira.” Erre az alázatra gondolva írhatta Kosztolányi a Nyugatban Nagy Lajos **Képtelen természetrajz**áról azt a gondolatot, amely egyszersmind a humor újabb lényeges vonására is rávilágít: „ezeket a karcolatokat könnyedén vethette papírra, de annyira frissek, eredetiek, annyira egy tiszta fő és szív gondolat- és érzésvilágát tükrözik, annyira egyéniek, hogy külön föl kell hívnom rájuk az olvasó érdeklődését. Jó kedvvel írta, igénytelenül, és mi jó kedvvel olvasuk, mert érezzük a humor lélekkel teljes szerénységét.” A humor *lélekkel teljes szerénysége*.

Karinthy grimasza köszön vissza a **szatírák** lapjairól. Mint Tóth Árpád írta a Nyugatban a **Grimasz** című kötetről: „Molnárnál még némi bujkáló líra enyhíti olykor a maró viccet, Karinthy-nál teljes fölényével és kegyetlenségével lép elő a szatíra. Croquis-cikkei olvasásakor fantasztikus, már-már félelmes méretekig lendülő cirkuszi bohóc víziója elevenedik elem, egy krétás arcú vigyorgóé, aki pofonokat oszt, fejeket tép le, amiket fordítva, eltorzítva ragaszt vissza, s olykor a csillagokig nyúl, hogy azokkal mutasson be groteszk és döbbenetes tréfákat.” A szatíra *prózai műfaj*ként valamilyen magatartást, (társadalmi) jelenséget ostromozó gúnnyal, szerzői fölényérzettel és indulatosan kritizáló, esszéjellelű elmélkedés, példázat. Nemesyszer a szatíra is tekinthető humoreszkeknek – például Karinthy Frigyesnél.

Az édes humor és a keserű gúny

„Ha olvas, megfelelkezik önmagáról, együtt szurkol az íróval, azonosítja magát vele. Hány egész gyöngö kötet elé írt magasztaló előszót, teljes jóhiszeműséggel. Mindenre talál mentességet. Elvont ítéletei ezért nem mindig megbízhatóak. (...) A helyzet azonban megváltozik, mihelyt nem elvont ítéletet kell mondania, hanem egy művészi alkotást egy másik művészi alkotással, egy irodalmi torzképpel kell jellemeznie, érzékileg. Akkor a nyájas olvasóból könyörtelen alkotó lesz, s az tüstént megtalálja a fájó pontot. Ez nem ismer irgalmat se élővel, se halottal szemben. Megfelelkezik mindenről és mindenkiről, még önmagáról is. Az ihlet révületében halálraszántan bátor, igazmondó. Az a kamaszkori áhítat, melyet az írás iránt érez, valami gyermekkori szókimondássá és kegyetlenséggé élesül az »irodalom«-mal

szemben. Az »irodalom« más, mint az »írás«. Úgy tetszik, hogy egy féktelen, jókedvű gyermek este, lefektetés után, testvérei mulattatására ember- és állathangokat utánoz, s közben maga is nagyokat röhög, paplana sötétségébe bújva. Ezek a tréfái valóban a gyermekszobában születtek. Könyvek, festőállványok között, a gondolat és szellem tiszteletében nevelkedett, egy roppant furcsa környezetben, s onnan, legkoraibb ifjúságából – szinte csecsemőkorából – hozta magával a bíráltnak ezt a csúfondáros szabadságát, a gúnynak ezt a családias meghittségét, mint mások az érzelmek líráját.”

Kosztolányi Dezső írta ezt a Nyugatban, 1933-ban, mélyreható esszéje, a **Karinthy torzító művészete** egyik részében, **A „nyájas olvasó”** címűben. Pontos jellemzés, sorakoztat egyszersmind a szellemes-humoros íróféle emberekre általában igaz jegyeket is. A humor: védekező fegyver. Hasonlóan gondolkodik a humor értelméről Sava Babic, Hamvas Béla egyik értő fordítója: **Aki felfedezte az emberiség szétszakadt szálait** című írásában Hamvasról mint „a humor nagy szószólójáról” ír. A humor egyik általános rendeltetését is értelmezi, amikor azt állítja: Hamvas „számára a humor nemcsak az ember legfontosabb sajátossága, hanem olyan út, melyen haladva minden baj leküzdhető, majdnem minden”. Egybevág az idézett gondolattal Kaján Tibor karikaturista nyilatkozata, mely szerint a humor védekezés: az emberi méltóságot akarja megvédeni a legnehezebb helyzetekben is.

Telitalát Tandori Dezső mondata a **Nyelv és lélek** ürügyén: Kosztolányi „ötszáz kiváló agyú elemző sakkmeister, informatikus, hadász, mélytengerkutató elméjét villogtatta magában két cikk között (és két cikkben, olykor két hétnyi időtávra egymástól, olykor egy éjszakányira)”. Ez a szellemesség – bizonyos mértékben – jellemző a klasszikus publicistáink mindegyikére. Szellemesség nélkülül száraz és unalmas az újság. Illés Endre a **Harun al Rasid** című esszéjében tömören, szemléletesen jellemezve Karinthy Frigyes publicisztikájának erényeit, egyúttal az eszményi publicista fő pozitívumaira is utal: „Karcolataiban az *ötlet* vakít [...], cikkeiben, tanulmányaiban egy századunkbeli, új enciklopédiát fogalmazó *szenvedély*, irodalmi karikatúráiban a *telitalát*.”

A szellemesség, a humorérzék nem tanítható, ezért nem is lehet „szabály”, de jó, ha minden írástudó elgondolkodik Hamvas Bélának azon a véleményén – a **Karnevál** című regényében írja –, mely szerint „az írást sem szabad a humoron kívül felfogni”. Gyurkovics Tibor a **Lyukasóra** című folyóirat **Rekontra** rovatának egyik (1993-ból való) darabjában e Hamvas-gondolatot idézve írja: „Vannak írók, akikkel semmire se megyek. Gyötrődnek pedig, véreznek, éreznek, [...] fő a fejük az emberiségért, és megfő. [...] Vannak másféle írók, akikkel szintén nem megyek semmire. Ők is gyötrődnek, talán még erőteljesebben... [...] Fájnak. Meddig? Egy életen át. Egy nemzetén át. Kevesen ártanak annyit a hazának, mint ők. Mint írók, mint emberek, mint lények. Mind a két csapat recseg. Nyikorog. Zörög. Mert nincs bennük lé, a fogaskerekek között nincs nedv. Humoruk nincsen. Hamvas Béla ezt írja: »Az írást sem szabad humoron kívül felfogni... [...] A humor az utolsó fátyol. Levehető? Igen, de nem ajánlatos. [...] A humor a tragédiánál mélyebb.« [...]”

Hasonlót gondolt erről Kosztolányi is (**Humor és írás**): „Csak a rossz író humortalan. A rossz írás száraz-aszott, a kedély mozgékonyasága nélkül. Humortalannak lenni annyi, mint emberietlennek lenni. Hiszen maga az ember is rendkívül furcsa lény, s maga az élet is kicsiny és nagy egyszerre, vagyis humoros.” Karinthy az **Együgyű lexikonban** a humormesterség lényegével ismertet meg: „A nevetés nagyon gyakori tünet, s mivel a hasizom mozgatása az emésztésre igen jó hatással lehet, sokan mesterségesen s közvetve idézik elő. Ez állapot előidézésével ezzel foglalkozó egyének, az ún. humoristák vannak megbízva, akik a dolgokat főkapitányi engedéllyel megfordíthatják, anélkül hogy ezért bárki kihágási feljelentést tehetne ellenük.”

A **humor A magyar nyelv értelmező szótára** szerint olyan derűs vagy vidámnak látszó kedélyállapot, amely szellemes tréfalkozásban nyilatkozik meg, de valójában bizonyos fokú komolyságot leplez. Nem véletlenül mondhatta Karinthy, hogy „a humor a teljes igazság”, illetve, hogy „a humorban nem ismerek tréfát”.

Kosztolányi ekképp írja körül tárgyunkat, s helyezi egyúttal összefüggésrendszerbe: „A humor fő jellemvonása: az állandóság. Állandó lelkiállapot ez, kedélyhullámzás, életszemlélet, mely szomorúan-vidáman – »könnyek közt mosolyogva« – elfogadja az életet úgy, amint van, s megérti gyarlóságaival együtt, tudomásul veszi, békésen, anélkül, hogy furcsaságait kihegyezné. Együtt érzi a nagyot és a kicsinyt. Nem mér, mint a gúny, csak összehasonlít, egybevet, ezáltal tünteti föl a dolgok örök viszonylagosságát. A nagyot olykor kicsinynek látja, a kicsinyt nagyoknak. Egy hős orrán is észreveszi a bibircsókot, vagy legalább azt, hogy ott lehetne esetleg egy bibircsó is, de ezt nem hangsúlyozza, mert akkor már gúnyvá válnék, s egy bohóc arcán is észreveszi a megrázót, de ezt se hangsúlyozza, mert akkor ismét értelmivé lenne, és ez nem illik derűs méltóságához. A humor íze édes. Ez a nevetséges mély érzelmessége. Ha Jean Paul azt írta, hogy a fönségesnek ellentéte a nevetséges, a humor a nevetséges fönsége. Bölcsességére egy alig látható, eltűnődő mosoly a válaszuk.” Halász Gábor esszéjének (**Kosztolányi humor**) jellemzése patikamérleg-pontosságú: „A humor úgy játszik Kosztolányi írásain, mint a napfény az impresszionista képeken, lágyan, lazán, derengőn, mégis központi sugárással. Nem keresi a különöset, a legmindennapibb tárgyat villantja úgy, hogy meglepjen egy-egy vonásával, nem vezet félre, ellenkezőleg, olyan magától értetődő, hogy ez hat váratlanul, a tárgyilagosságban van komikus ereje, nem a torzításban. A humorista öncélú fogásai nála eltompulnak, nem a groteszk gesztus lép előtérbe, hanem a csöndes kommentár.” Halász azt is felfedezi, hogy a nézőszög ugyancsak humorforrás e nagyszerű írásokban: „Közről nézni – Kosztolányi írói titka, egyben humorának kiapadhatatlan forrása. Közről nézve kibontja százszínű ábrát a valóság, s az ábrák furcsák, hökkentők, elgondolkoztatók, mulattatók lesznek, akár a perzsaszőnyeg cirádái. Tárgyilag os felsorolásuk leleplezésnek érződik, csodálkozgat és csiklandoz, rejtett jókedvünket izgatja, nevetelnékünk támad, hogy Candide-dal ne kelljen sírnunk felettük.”

Hogy a humor mennyire gazdag fogalom, arra – más művek között – Izsák József Illyés-monográfiája is utal: „A kedély, a humor ezer árnyalatával fűszereződik ez az egy időben esszéisztikus és folklorisztikus nyelv, amely a közlekedőedények törvényei szerint jelentkezik Illyés minden prózai műfajában, kezdve a szociográfiától az írói arcképekig. Veres Péterről, Nagy Lajosról, Szabó Lőrincről szólva megannyi hiteles anekdotát, életközépből való megfigyelést sző portréiba. Egyformán jellemzik ezek hőseit és azt, aki lejegyezte.”

A *gúny*, az *ironia* már nem lelkiállapot, hanem hangnem, stílusárnyalat. A *nyílt gúny* lényege, hogy az író az igazságtalanságokon, fonákságokon felháborodva, egy típus, egy jelenség, egy személy ellenszenves vonásait, hibáit erősen túlozva mutatja be. Az *ironia* úgy teszi nevetségessé a jelenségeket, típusokat, alakokat, hogy – szintén túlozva – az ellenkezőjét mondja annak, amit gondol és érez (dicséretbe csomagolja erős bírálatát, az elhárítást az elfogadás gesztusa mögé rejti); ilyenkor a szövegösszefüggés figyelmeztet, hogy a mondotak ellentétére gondoljunk! A tettetés, a rejtett elutasítás tehát az ironia lényege. Az ironikus szerkezet pedig – mint a **Világirodalmi lexikon** definiálja – „úgy állítja egy érték (és álláspont) létjogosultságát, hogy magán az állításon keresztül megsemmisíti. A kifejezés közvetlen, betű szerinti jelentése közvetve (elsősorban az ellentmondó kontextus által) egy második, mélyebb jelentésre tesz szert, és az utóbbi az elsővel ellentétes értékviszonyt fejez ki.”

Szegedy-Maszák Mihály arra hívja fel a figyelmet Márai-monográfiájában, hogy a **Jó ember és rossz ember** című „*olajnyomat*” különösen szemléletes példa arra a nyelvi ironiára, mely „az idősebb mester”, Kosztolányi **Esti Kornél**jában és Márai értekező prózájában egyaránt fontos szerepű, s melynek lényege: „az író egyes szavakat pontosan az ellentétükkel cserél ki, s így látszólag az ellenkezőjét mondja annak, amit ténylegesen közöl”. Márainak szintén ezt az írását emlegetve jegyzi meg Rónay László: „A fogalmak relativitása, értelmezésük nehézsége Kosztolányit is, őt is erősen foglalkoztatta.” Kosztolányi így ítéli meg ezt a hangnemet emlegetett gondolatfutamában (**Humor és írás**): „A gúny torzít. Ha halljuk, kacagunk, vigyorogunk, hahotázunk vagy röhögünk, s szájunkban valami fűszeres keserűséget érzünk. Az ironia

is ide tartozik. Ez fölnagyít vagy lecsökkent valamit, selma jóhiszeműséggel. A rosszhiszeműséget jóhiszeműségbe csomagolja.” Tehát a humor édes, a gúny, az irónia keserű szájját hagy.

Szubjektív a publicisztikai műfaj típus, de nem szerencsés, ha a publicista az iróniára való külön képességével visszaél! Németh G. Bélával egyetértően idézzük Pascalt, aki szerint az irónia a legolcsóbb magatartások egyike, ha nem jár elszakíthatatlanul együtt az öniróniával. Sőt – fűzi hozzá az irodalomtörténész – „frivol és gögös még az önirónia is, ha nincs áthatva szeretettel, részvétellel, megértéssel, pietással valamennyiünk esendő emberi léte iránt is”. Hogyan is szól Hamvas Béla már idézett Karneváljának egy másik szellemes megnyilvánulása? „A humormisztika első tétele: az ember azzal kezd, hogy önmagát kineveti.”

Az iróniának egy más árnyalatára világít rá Izsák József idézett könyve. Eszerint nem marad ki Illyés írásaiból az „írói tollára annyira jellemző irónia sem. Arcokat, helyzeteket, emberi viszonyulásokat ragad meg ezáltal olyan leleplező vonásokkal, mint a jó karikaturista. Az irodalomtörténészek és kritikusok általában csak egyféle iróniát ismernek: a megleckéztetőt, a lekicsinylőt, egyszóval a kritikai élüt. Esszéiben az iróniának egy olyan árnyalata is feltűnik, amely szeretetet, megbecsülést, tiszteletet áraszt. **A magyar nép tudósáról** írott esszéje – talán Illyés egyik legszebb írása – Györfly Istvánt észrevétlenül az iróniának ezzel a humanizált változatával emeli klasszikusokat megillető magasságba. Már ebben az iróniában ott rejlik a közvetlenség, valami játékos, családias atyafiságérzés.”

* * *

Miért nevezzük „toronyöröknek” a klasszikus komolysajtó jeleseit? Mindenekelőtt Bálint György **A toronyőr visszapillant** című hatalmas publicisztikai gyűjteményének címe és címadó esszéje volt az ihlető. Goethe **Faustját** lapozgatva írja a szerző: „...Lynceus, a toronyőr ott állt őrhelyén az éjszakában. Sok mindent látott e magaslati pontról, nagyjából mindent látott. És mégsem érzett sem kiábrándulást, sem undort, szerencsésnek nevezte a szemét, amiért egyáltalában láthatott, mert, úgy látszik, a szemlélet mély és igazi örömforrás, amit csak Goethe és a görögök tudtak igazán méltányolni.” Móricz-búcsúztatójában Szabó Lőrinc is utal a világdrama Bálint György emlegette hőisére: „Móricz Zsigmond elmondhatja Goethe Faustjának toronyörével: »Arra születtem, hogy nézzek, az volt a sorsom, hogy lássak, és akármilyen volt az élet, végeredményben mégis gyönyörű volt.«” S Rónay László új Márai-nagymonográfiájának végén idézi pályatársának, Fried Istvánnak a Mikó utcai Márai-emléktábla felavatásán mondott beszédét, amely „a Mikó utca toronyörének” nevezi Márait. A Mikó-Logodi utca sarkán állott egykori ház – Fried szavaival – „őrhely is volt”, lakója „innen indult kassai és napnyugati őrzőráta, halódó szerelmének, a demokráciának látogatására”, s „innen figyelte az évszakok változásait, hogy eljártsson térről és idővel, térré lett idővel...”

Sőtér István a citált esszéjében arról is beszél, hogy az egyik legjellemzőbb hagyományos sajtóműfaj, a tárcát nem újságírók, hanem írók teremtették meg; „nekik köszönhetjük, hogy a magyar tárcá valódi remekekkel dicsekedhetik”. S nem csak a tárcára igaz ez. Ez is érv arra: a klasszikus publicisták munkássága etalon: így is lehet(ett).

* **A Toronyörök. Publicisztikai antológia** (I–II.) című kötetek (Szerk.: *Arany Lajos*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 2006, 2007 – Kölcsey Kommunikációs Könyvtár-sorozat) bevezető tanulmányainak egygyé szerkesztett s rövidített változata

** *Arany Lajos: Szent hír és szabad vélemény. Sajtóműfaj-elmélet*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 2004 – Kölcsey Kommunikációs Könyvtár-sorozat

A fenti antológiák megrendelhetők a KFRTKF jegyzetboltjában.

Gonda Zoltán: Rembrandt világa